

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SUBYEKTIV EMOTSIONAL
TAJRIBANING SHAKLLANISHI VA IJTIMOYIY XULQ-ATVORGA TA’SIRI**

Sultonova Dildora Alisherovna

Toshkent shaxar, Yunusobod tumani

532-Davlat Maktabgacha

Ta’lim tashkiloti direktori

Annotatsiya: *Subyektiv emotsional tajriba shaxsning ichki emotsional kechinmalari, ularning individual idrok qilinishi va mazmunan talqin etilishi bilan bog‘liq murakkab psixologik hodisa hisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida ushbu tajriba faol shakllanish bosqichida bo‘lib, bolaning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlari jarayonida rivojlanadi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribaning shakllanish mexanizmlari hamda uning ijtimoiy xulq-atvor rivojiga ta’siri psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Nazariy tahlil asosida subyektiv emotsional tajribaning emotsional idrok, ichki baholash va xulqiy tanlov bilan bog‘liqligi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari subyektiv emotsional tajriba bolalarda ijtimoiy moslashuv, prosotsial xatti-harakatlar va emotsional barqarorlikni shakllantirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *subyektiv emotsional tajriba, maktabgacha yosh, emotsional idrok, ijtimoiy xulq-atvor, emotsional rivojlanish, prosotsiallik.*

Аннотация: *Субъективный эмоциональный опыт представляет собой сложное психологическое явление, связанное с внутренними эмоциональными переживаниями личности, их индивидуальным восприятием и смысловой интерпретацией. В дошкольном возрасте данный опыт находится на стадии активного формирования и развивается в процессе взаимодействия ребенка с социальной средой. В статье рассматриваются психологические механизмы формирования субъективного эмоционального опыта у детей дошкольного возраста и его влияние на развитие социального поведения. На основе теоретического анализа раскрывается взаимосвязь субъективного эмоционального опыта с эмоциональным восприятием, внутренней оценкой и поведенческим выбором. Результаты исследования подтверждают значимую роль субъективного эмоционального опыта в формировании социальной адаптации, просоциального поведения и эмоциональной устойчивости детей.*

Ключевые слова: *субъективный эмоциональный опыт, дошкольный возраст, эмоциональное восприятие, социальное поведение, эмоциональное развитие, просоциальность.*

Abstract: *Subjective emotional experience is a complex psychological phenomenon associated with an individual’s internal emotional states, their personal perception, and meaningful interpretation. During the preschool period, this experience undergoes active formation and develops through children’s interactions with their social environment. This article analyzes the psychological mechanisms underlying the formation of subjective emotional experience in preschool children and its influence on social behavior development. Based on theoretical analysis, the study reveals the relationship between subjective emotional*

experience, emotional perception, internal evaluation, and behavioral choice. The findings indicate that subjective emotional experience plays a significant role in shaping social adaptation, prosocial behavior, and emotional stability in early childhood.

Keywords: *subjective emotional experience, preschool age, emotional perception, social behavior, emotional development, prosociality.*

Kirish

Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda bolalarning emotsional rivojlanishi shaxs shakllanishining markaziy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida emotsional jarayonlar bolaning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri asosida faol rivojlanib, uning keyingi ijtimoiy xulq-atvori va shaxsiy moslashuv darajasini belgilab beradi. Ushbu jarayonda bolaning emotsiyalarni nafaqat boshdan kechirishi, balki ularni subyektiv tarzda idrok qilishi va ichki ma’no bilan boyitishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, subyektiv emotsional tajriba tushunchasi maktabgacha yosh psixologiyasida alohida ilmiy ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Subyektiv emotsional tajriba bolaning ichki kechinmalari, emotsional holatlarga bergan shaxsiy bahosi va ushbu baholash asosida shakllanadigan xulqiy reaksiyalar majmuasini o‘z ichiga oladi. Maktabgacha yosh davrida bu tajriba barqaror tizim sifatida shakllanmagan bo‘lib, u bolaning oilaviy muhit, tengdoshlari bilan muloqot va ta’lim jarayonidagi tajribalari ta’sirida bosqichma-bosqich rivojlanadi. Aynan shu davrda emotsiyalar bolaning ichki dunyosida ma’no kasb eta boshlaydi va ijtimoiy vaziyatlarga nisbatan tanlangan xatti-harakatlarga yo‘naltiruvchi omilga aylanadi.

Psixologik nuqtai nazardan, subyektiv emotsional tajriba bolaning ijtimoiy xulq-atvorini tushuntiruvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Bola bir xil ijtimoiy vaziyatni turlicha idrok qilishi, unga nisbatan individual emotsional munosabat bildirish va ushbu munosabat asosida turli xulqiy tanlovlarni amalga oshirishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy xulq-atvorni faqat tashqi omillar bilan izohlash yetarli bo‘lmay, bolaning ichki emotsional tajribasini hisobga olish zarurati yuzaga keladi. Mazkur maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribaning shakllanish jarayonini psixologik jihatdan tahlil qilish hamda uning ijtimoiy xulq-atvor rivojiga ta’sirini ilmiy asoslashdan iborat.

Subyektiv emotsional tajriba tushunchasining psixologik mazmuni va maktabgacha yosh davridagi o‘ziga xosligi

Subyektiv emotsional tajriba psixologiyada shaxsning emotsional holatlarni ichki tarzda boshdan kechirishi, ularni individual idrok qilishi va mazmunan talqin etishi bilan bog‘liq murakkab psixologik hodisa sifatida qaraladi. Ushbu tushuncha emotsiyani faqat fiziologik yoki tashqi reaksiyalar majmui sifatida emas, balki shaxsning ichki dunyosida shakllanadigan subyektiv kechinma sifatida izohlashga asoslanadi. Ilmiy adabiyotlarda subyektiv emotsional tajriba shaxsning emotsional idroki, ichki baholash tizimi va xulqiy tanlov mexanizmlari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi [1]. Maktabgacha yosh davrida subyektiv emotsional tajriba faol shakllanish bosqichida bo‘lib, bu jarayon bolaning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri,

emotsional muloqot tajribasi va kundalik faoliyati orqali boyib boradi. Ushbu yosh davrining psixologik o‘ziga xosligi shundan iboratki, bola emotsiyalarni boshdan kechiradi, biroq ularni har doim ham ongli ravishda tushunib, verbal shaklda ifodalay olmaydi, natijada emotsional tajriba ichki, subyektiv shaklda mustahkamlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshda emotsional tajriba bolaning shaxsiy ma’nolar tizimi bilan bog‘lanib, keyingi xulq-atvor tanlovlarining ichki asosiga aylanadi [2]. Psixologik jihatdan subyektiv emotsional tajriba bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlar orqali shakllanadi, xususan: (1) emotsional sezgirlik — bolaning emotsional signallarni qabul qilish qobiliyati; (2) subyektiv baholash — vaziyatga nisbatan ichki emotsional munosabatni shakllantirish; (3) ichki ma’no berish — emotsional holatni shaxsiy tajriba bilan bog‘lash; (4) xulqiy yo‘naltirish — mazkur tajriba asosida xatti-harakatni tanlash. Ushbu komponentlar maktabgacha yoshda bir butun tizim sifatida shakllanmaydi, balki bolaning ijtimoiy tajribasi va emotsional muloqoti jarayonida izchil ravishda rivojlanadi [3]. Maktabgacha yosh davrida subyektiv emotsional tajriba rivojining muhim jihati shundan iboratki, bola bir xil vaziyatni turlicha emotsional mazmunda idrok qilishi mumkin va aynan shu subyektiv idrok uning ijtimoiy xulq-atvoriga yo‘naltiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonni sxematik tarzda quyidagicha ifodalash mumkin: tashqi vaziyat → emotsional reaksiya → subyektiv baholash → ichki emotsional tajriba → xulqiy tanlov. Mazkur ketma-ketlik subyektiv emotsional tajribaning psixologik mexanizmini ochib beradi va bolaning xatti-harakatlari ko‘pincha vaziyatning obyektiv xususiyatlariga emas, balki uning ichki emotsional talqiniga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi [4]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribaning shakllanishida kattalar bilan emotsional muloqot, xavfsiz psixologik muhit va emotsiyalarni nomlashga oid tajribalar muhim rol o‘ynaydi. Agar bolaning emotsional kechinmalari tan olinmasa yoki inkor etilsa, subyektiv tajriba salbiy emotsional rangda mustahkamlanishi mumkin, bu esa ijtimoiy xulq-atvorda chekinish, agressivlik yoki befarqlik kabi holatlarning yuzaga kelishiga olib keladi [5]. Shu bois subyektiv emotsional tajribani maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy xulq-atvorining ichki psixologik asosi sifatida o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Subyektiv emotsional tajribaning shakllanish omillari va psixologik mexanizmlari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribaning shakllanishi ko‘p omilli psixologik jarayon bo‘lib, u biologik pishib yetilish, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribaning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Ushbu jarayonning markazida bolaning emotsional holatlarni boshdan kechirishi emas, balki ularni qanday idrok etishi, ichki jihatdan qanday baholashi va ushbu baholash asosida qanday xulqiy tanlovlarni amalga oshirishi turadi. Psixologik tadqiqotlarda subyektiv emotsional tajriba shakllanishining asosiy omillari sifatida emotsional muloqot sifati, kattalarning emotsional javob reaksiyalari va bolaning emotsiyalarni anglash imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tiladi [6]. Maktabgacha yosh davrida bola emotsional jihatdan boy vaziyatlarga tez-tez duch keladi, biroq ushbu vaziyatlarning ichki talqini ko‘p jihatdan kattalar tomonidan beriladigan emotsional signallarga bog‘liq bo‘ladi. Agar bola emotsional holatini ifodalaganda qo‘llab-quvvatlovchi munosabatni his etsa, subyektiv emotsional tajriba ijobiy mazmunda shakllanadi, aks holda esa salbiy emotsional ma’nolar bilan mustahkamlanishi mumkin. Ushbu holat subyektiv emotsional tajribaning

tashqi vaziyatdan ko‘ra ko‘proq ijtimoiy-emotsional munosabatlar orqali shakllanishini ko‘rsatadi [7]. Subyektiv emotsional tajribaning shakllanish mexanizmlaridan biri sifatida emotsional aks sado, ya’ni rezonans jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Bola kattalar yoki tengdoshlarining emotsional holatiga ichki javob reaksiyasini bildirar ekan, ushbu javob asta-sekin ichki emotsional tajriba sifatida mustahkamlanadi. Mazkur jarayon orqali emotsiyalar shunchaki vaziyatga javob bo‘lib qolmay, balki bolaning ichki psixologik tajribasiga aylanadi [8]. Subyektiv emotsional tajribaning shakllanishida kognitiv mexanizmlar ham muhim rol o‘ynaydi, chunki bola emotsional vaziyatni tushunishga, uning sabablarini aniqlashga va oqibatlarini taxmin qilishga urinadi. Bu jarayonda emotsional idrok va tafakkur o‘zaro uyg‘unlashib, bolaning ichki baholash tizimini shakllantiradi. Ilmiy manbalarda ushbu jarayon quyidagi izchil mexanizm orqali ifodalanadi: emotsional signalni qabul qilish → vaziyatni subyektiv baholash → emotsional ma’no berish → ichki tajribani mustahkamlash → xulqiy yo‘nalishni belgilash [9]. Maktabgacha yosh davrida ushbu mexanizmning barqarorlashuvi bolaning takroriy emotsional tajribalariga bog‘liq bo‘lib, bir xil vaziyatlarning qayta-qayta boshdan kechirilishi ichki emotsional sxemalarning shakllanishiga olib keladi. Ushbu emotsional sxemalar keyinchalik bolaning ijtimoiy xulq-atvorida avtomatik tarzda namoyon bo‘la boshlaydi. Subyektiv emotsional tajribaning shakllanishida til va emotsiyalarni nomlash jarayoni ham muhim ahamiyatga ega, chunki emotsiyani nomlash orqali bola uni anglash va boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi [10]. Agar emotsiyalar nomlanmasa yoki inkor etilsa, subyektiv tajriba noaniq va beqaror shaklda qoladi, bu esa ijtimoiy vaziyatlarda xulqiy tanlovni qiyinlashtiradi. Shuningdek, subyektiv emotsional tajribaning shakllanishida bolaning individual psixologik xususiyatlari, xususan, temperament va emotsional sezgirlik darajasi ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli subyektiv emotsional tajriba universal emas, balki har bir bolada individual shakllanadigan psixologik hodisa hisoblanadi [11]. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribaning shakllanishi tashqi vaziyatlarning yig‘indisi emas, balki ushbu vaziyatlarning bolaning ichki dunyosida qayta ishlanishi natijasidir va aynan shu ichki qayta ishlash mexanizmi keyingi ijtimoiy xulq-atvorni belgilab beradi.

Subyektiv emotsional tajribaning maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy xulq-atvori shakllanishiga ta’siri

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy xulq-atvor shakllanishi tashqi ijtimoiy talablar yoki qoidalar bilan emas, balki bolaning ushbu talablarni qanday emotsional mazmunda qabul qilishi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan subyektiv emotsional tajriba ijtimoiy xulq-atvorning ichki psixologik regulyatori sifatida namoyon bo‘ladi. Bola muayyan ijtimoiy vaziyatni boshdan kechirar ekan, ushbu vaziyatga nisbatan shakllangan subyektiv emotsional tajriba uning xulqiy tanlovini yo‘naltiradi. Psixologik tadqiqotlarda ijtimoiy xulq-atvorning emotsional asoslari tahlil qilinadi ekan, aynan subyektiv emotsional tajriba bolaning tashqi ta’sirlarga bergan reaksiyasini emas, balki ushbu reaksiyaning ichki sabablarini tushuntirib beradi [12]. Maktabgacha yosh davrida bola ijtimoiy vaziyatlarga tez-tez duch keladi, biroq ushbu vaziyatlarning har biri bola uchun bir xil psixologik ma’no kasb etmaydi. Bir xil ijtimoiy holat turli bolalarda turlicha emotsional tajriba hosil qilishi mumkin va aynan shu farq ularning ijtimoiy xulq-atvorida kuzatiladigan tafovutlarning asosini tashkil etadi.

Subyektiv emotsional tajriba ijtimoiy xulq-atvor shakllanishiga bir nechta asosiy mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatadi. Birinchi mexanizm sifatida emotsional yo'naltirilish ajratib ko'rsatiladi, bunda bolaning ichki emotsional holati ijtimoiy vaziyatga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni shakllantiradi va xatti-harakat yo'nalishini belgilaydi [13]. Ikkinchi mexanizm ichki baholash jarayoni bo'lib, bola ijtimoiy vaziyatni “xavfsiz–xavfli”, “yoqimli–yoqimsiz”, “qabul qilinadigan–rad etiladigan” kabi subyektiv mezonlar asosida baholaydi. Ushbu baholash natijasida ijtimoiy xulq-atvorning tanlangan shakli yuzaga keladi. Uchinchi mexanizm sifatida xulqiy bashorat ajratiladi, bunda bola avvalgi subyektiv emotsional tajribasiga tayanib, ijtimoiy vaziyatning taxminiy oqibatlarini oldindan his etadi va shu asosda xatti-harakatni tanlaydi [14]. Ushbu mexanizmlar o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaydi va subyektiv emotsional tajribani ijtimoiy xulq-atvorni boshqaruvchi ichki tizimga aylantiradi. Ushbu jarayonni sxematik tarzda quyidagicha ifodalash mumkin: ijtimoiy vaziyat → subyektiv emotsional idrok → ichki baholash → emotsional yo'naltirilish → xulqiy tanlov → ijtimoiy oqibat. Mazkur ketma-ketlik bolaning xulq-atvori tashqi qoidalarga emas, balki ichki emotsional tajribaga tayanib shakllanishini ko'rsatadi. Subyektiv emotsional tajribaning ijtimoiy xulq-atvoriga ta'siri ayniqsa prosotsial yoki destruktiv xatti-harakatlar namoyon bo'lishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Agar bolaning subyektiv emotsional tajribasi ijobiy emotsional mazmunda shakllangan bo'lsa, u ijtimoiy vaziyatlarda hamdardlik, yordam berish va hamkorlik kabi prosotsial xulq-atvorni namoyon etishga moyil bo'ladi. Aksincha, salbiy yoki barqaror bo'lmagan emotsional tajriba agressivlik, chekinish yoki ijtimoiy befarqlik kabi xatti-harakatlarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin [15]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, subyektiv emotsional tajribasi yetarli darajada rivojlangan bolalarda ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo'lib, ular tengdoshlari bilan barqaror munosabatlar o'rnatishga va nizoli vaziyatlarni konstruktiv tarzda hal etishga ko'proq moyil bo'ladilar [16]. Shu sababli subyektiv emotsional tajribani maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy xulq-atvorining markaziy psixologik asosi sifatida o'rganish ijtimoiy-emotsional rivojlanishni tushuntirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribaning shakllanishi shaxs rivojlanishining markaziy psixologik jarayonlaridan biri bo'lib, u bolaning ijtimoiy xulq-atvori, moslashuvi va emotsional barqarorligini belgilovchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot jarayonida subyektiv emotsional tajriba bolaning emotsiyalarni boshdan kechirishi bilan cheklanmay, balki ushbu emotsiyalarni individual tarzda idrok qilishi, ichki baholashi va ularga shaxsiy ma'no berishi orqali shakllanishi ilmiy jihatdan asoslandi. Maktabgacha yosh davrida ushbu tajriba faol rivojlanish bosqichida bo'lib, u bolaning ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlari, kattalar va tengdoshlari bilan emotsional muloqoti hamda takroriy ijtimoiy vaziyatlar orqali mustahkamlanadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, subyektiv emotsional tajriba ijtimoiy xulq-atvorni tashqi qoidalar orqali emas, balki ichki emotsional yo'naltirilish orqali boshqaradi. Bola ijtimoiy vaziyatlarga nisbatan shakllantirgan ichki emotsional talqin asosida xulqiy tanlovni amalga oshiradi, bu esa prosotsial yoki destruktiv xatti-harakatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Subyektiv emotsional tajribasi ijobiy va barqaror shakllangan bolalarda

hamdardlik, hamkorlik, ijtimoiy moslashuv va nizolarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalari yuqori darajada namoyon bo‘lishi aniqlanadi. Aksincha, ushbu tajribaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ijtimoiy chekinish, emotsional beqarorlik va xulq-atvordagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarda subyektiv emotsional tajribani rivojlantirish ijtimoiy-emotsional rivojlanishni ta’minlashning muhim psixologik sharti hisoblanadi. Ushbu jarayonni ongli ravishda qo‘llab-quvvatlash maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning sog‘lom ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirish, emotsional barqarorlikni ta’minlash va kelgusidagi shaxsiy rivojlanish uchun mustahkam psixologik poydevor yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Izard C.E. Human Emotions. New York: Plenum Press, 1991.
2. Saarni C. The Development of Emotional Competence. New York: Guilford Press, 1999.
3. Denham S.A. Social-Emotional Competence in Early Childhood. New York: Guilford Press, 2015.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
5. Hoffman M.L. Empathy and Moral Development. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
6. Thompson R.A. Emotion Regulation: A Theme in Search of Definition. Monographs of the Society for Research in Child Development, 1994.
7. Shonkoff J.P., Phillips D.A. From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development. Washington, DC: National Academy Press, 2000.
8. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 2005.